

Háború és felháborodás*

Az ukrajnai invázió után: harsány hangnem, erkölcsi zsarolás – véleményharc az egykori pacifisták, a megdöbönt közvélemény és a mérlegelő kancellár között.

Hetvenhét háborúmentes és harminchárom, a borzalmak egyensúlyában fenntartott békés év után újra itt vannak a háború felkavaró képei – ezt a háborút Oroszország önkényesen indította el, a közvetlen szomszédságunkban. A háború médiajelenléte úgy uralja a mindennapjainkat, mint még soha. Az ukrán elnök, aki sokat tud a képek erejéről, erőteljes üzeneteket közvetít. A nyers pusztítás és a megdöböntő szenvedés jelenetei önerősítő visszhangra találnak a nyugati közösségi médiában. A kiszámíthatatlan háborús események újszerűsége és kalkulált nyilvánossága talán jobban lenyűgöz minket, idősebbeket, mint a fiatalabbakat, akik már hozzászoktak a médiához.

De akár ügyes a színpadra állítás, akár nem – ezek a tények az idegeinket rángatják, amihez hozzájárul még a háború területi közelsége is. Így a nyugati nézők körében minden egyes halálessel nő a nyugtalanság, minden egyes gyilkossággal a döbbenet, minden egyes háborús bűnténnyel a felháborodás – és a vágy, hogy tegyünk már végre valamit ellene. Az a racionális háttér,

amely előtt ezek az érzelmek országszerte fellobbantak, a Putyin és az orosz kormány elleni magától értetődő felháborodás – ez a kormányzat ugyanis a nemzetközi jogot megsértve tömeges agressziós háborút indított, és a szisztematikusan embertelen hadviselésével megsérti a nemzetközi humanitárius jogot.

Irritáló az Olaf Scholz elleni vádaskodók magabiztossága és agresszivitása

Az egyöntetű felháborodás ellenére a nyugati államszövetség kormányai között egy differenciált megközelítés kezd kialakulni. Németországban pedig a sajtó által táplált éles véleményharc tört ki arról, hogy a nehéz helyzetben lévő Ukrajnának milyen jellegű és mértékű katonai segítséget kell nyújtani. Az ártatlanul megtámadott Ukrajna követelése (amelyek korábbi német kormányok hibás helyzetfelméréseit és rossz váltóállításait habozás nélkül erkölcsi zsarolássá változtatják át) éppoly érthetőek, mint amilyen természetesen az érzelmek, valamint az együttérzésre és a segítségnyújtásra vonatkozó vágyak, amelyeket mindannyiunkban kiváltak.

És mégis irritál az a *magabiztosság*, amellyel az erkölcsileg felháborodott németországi vádaskodók a megfontolt és visszafogott szövetségi kormánnyal szemben fellépnek. A kancellár a *Der Spiegel*nek adott interjúban a következő mondatban foglalta össze a maga politiká-

* Megjelent: *Süddeutsche Zeitung*, 2022. április 28.

ját: „Minden rendelkezésünkre álló eszközzel szembeszállunk azzal a szenvedéssel, amelyet Oroszország Ukrajnában okozott, miközben megpróbálunk elkerülni egy olyan ellenőrizhetetlen eszkalációt, amely mérhetetlen szenvedést okozna az egész kontinensen, sőt talán az egész világon.” Most, hogy a Nyugat úgy döntött, hogy nem avatkozik be ebbe a konfliktusba mint háborús fél, van egy olyan kockázati küszöb, amely kizárja az Ukrajna felfegyverzésében való korlátlan szerepvállalást. Ezt épp most emelte ismét a figyelem középpontjába kormányunknak a szövetségesekkel Ramsteinben kötött megállapodása, valamint Lavrov újbóli fenyegetése a nukleáris fegyverek bevetéséről. Akik erről a küszöbről tudomást sem véve agresszív magabiztossággal terelik a kancellárt egyre inkább ebbe az irányba, figyelmen kívül hagyják vagy félreértik azt a dilemmát, amelybe a Nyugatot ez a háború belesodorta. A Nyugat ugyanis a saját kezét kötötte meg azzal a morálisan jól megalapozott döntésével, hogy nem lesz részese ennek a háborúnak.

A német kancellár joggal ragaszkodik a politikailag indokolt egyensúlyozáshoz

Véleményem szerint nyilvánvaló az a dilemma, amely arra kényszeríti a Nyugatot, hogy a két rossz (Ukrajna veresége vagy egy korlátozott konfliktus harmadik világháborúvá eszkalálódása) közötti térben egyensúlyozva mérlegelje az alternatívákat. Egyrészt megtanultuk a hidegháború leckéjét, miszerint egy nukleáris hatalom elleni háborút már nem lehet észszerű értelemben „megnyerni”, legalábbis nem katonai erővel

egy forró konfliktus időbeli keretei között. A nukleáris fenyegetés potenciálja azt jelenti, hogy a fenyegetett fél, akár rendelkezik maga is atomfegyverrel, akár nem, a katonai erő alkalmazása által okozott elviselhetetlen pusztításnak nem vehet véget egy győzelemmel. Itt már csak mindkét fél számára egy arcukatmentő kompromisszum jöhet szóba. Így már egyik féltől sem várható el, hogy elfogadjon egy olyan vereséget, amely után „vesztesként” kell elhagynia a terepet. A tűzszüneti tárgyalások, amelyek jelenleg a harcokkal párhuzamosan zajlanak, ennek a felismerésnek a kifejeződésai, nyitva tartják a reciprok pillantást az ellenfélre, mint lehetséges tárgyalópartnerre. Az orosz fenyegetési potenciál attól függ, hogy a Nyugat elhiszi-e Putyinnak, hogy ABC-fegyvereket fog bevetni. És az is igaz, hogy az elmúlt hetekben a CIA már figyelmeztetett az úgynevezett „kis” nukleáris fegyverek veszélyére, amelyeket csak azért fejlesztettek ki, hogy újra lehetségessé váljék a nukleáris hatalmak közötti háború. Ez aszimmetrikus előnyökhöz juttatja az orosz felet a NATO-val szemben, amely egy esetleges világháború apokaliptikus léptéke miatt (négy atomhatalom részvételével) nem akar részese lenni a háborúnak.

Most Putyin dönti el, hogy a Nyugat mikor lépi át a nemzetközi jog által meghatározott küszöböt, amelyen túl az Ukrajnának nyújtott katonai támogatást hivatalosan is a Nyugat háborúba lépésének tekintheti.

Ha figyelembe vesszük a világégés kockázatát, amelyet mindenáron el kell kerülni, e döntés bizonytalansága nem hagy teret a kockázatos

pókerjátszmának. Még ha a Nyugat elég cinikus lenne is ahhoz, hogy egy ilyen „kis atomfegyveres” „figyelmeztetést” kockáztatnak tekintsen, azaz a legrosszabb esetben elfogadja azt, ki garantálná, hogy az eszkalációt még meg lehetne állítani? De még ilyenkor is megmarad az érvek mozgásteret, amelyeket gondosan mérlegelni kell a szükséges technikai ismeretek és az összes szükséges információ fényében – ezek persze nem mindig állnak teljeskörűen a nyilvánosság rendelkezésére. A Nyugat már a kezdetektől fogva – a drasztikus szankciók bevezetésekor – nem hagyott kétséget afelől, hogy a háborúban ténylegesen nem kíván részt venni, ezért minden további katonai támogatási lépésnél gondosan mérlegelni kell, hogy ezzel nem lépi-e át a háborúba való formális belépés bizonytalan határát. Ez az utóbbi ugyanis Putyin értelmezésétől függ.

Másfelől a Nyugat nem engedheti meg magának, hogy tetszés szerint zsarolják, mert ez egy aszimmetria létrejöttéhez vezet, és ezt az orosz fél is tudja. Ha a Nyugat egyszerűen a sorsára hagyná Ukrajnát, az nemcsak politikai és erkölcsi szempontból lenne botrányos, hanem a Nyugat saját érdekeit sem szolgálná. Akkor ugyanis arra kellene felkészülnie, hogy Grúzia vagy a Moldovai Köztársaság esetében is ugyanezt az orosz rulettet kell majd játszania. És nem lehet tudni, hogy ki lesz a következő. Az az aszimmetria, amely hosszú távon zsákutcába sodorhatja a Nyugatot, természetesen csak addig létezik, amíg jó okkal visszariad egy nukleáris világháború kockáztatásától. Így az az érv, hogy Putyint nem szabad sarokba szoríta-

ni, mert akkor bármire képes lehet, azzal az érveléssel cáfolható, hogy a „félelem politikája” szabad kezet ad az ellenfélnek arra, hogy lépésről lépésre erőltesse a konfliktus eszkalálódását. (Lásd Ralf Fücks cikkét a *Süddeutsche Zeitungban*.) Ez az érv is csak megerősíti azt, hogy a helyzet valóban nehezen kiszámítható. Mindaddig, amíg jó okkal eltökéltek vagyunk abban, hogy nem lépünk be a háborúba Ukrajna védelmében, mint egy másik fél, addig a katonai támogatás típusát és mértékét is ehhez a szemponthoz kell igazítanunk. Aki racionális indokok alapján ellenzi a „félelem politikáját”, az már benne van annak a politikailag felelős és átfogóan tájékozott mérlegelésnek az érvelési körében, amelyhez maga Olaf Scholz kancellár is joggal rágaszkodik.

A német vezető médiumok úgy terjesztik a Putyinnal szóló spekulációkat, mint a legjobb szovjet időkben

Itt véleményünk szerint a jogi határ – amelyet mi magunk szabtunk ki önmagunknak – egy Putyin által is jóváhagyható interpretációjáról van szó. A kormányoldal euforikus ellenzői nem következetesek, amikor tagadják egy általuk meg nem kérdőjelezett alapvető döntés következményeit. A Nyugatnak az a döntése, hogy nem vesz részt a háborúban, nem jelenti azt (*up to the point of immediate involvement*), hogy Ukrajnát át kell engednie egy túlerőben lévő ellenféllel folytatott harc sorsának. A fegyverekkel való ellátás nyilvánvalóan kedvezően befolyásolhatja a harc menetét, amelyet Ukrajna még a nagy áldozatok árán is kész folytatni. De nem jámbor önámí-

tás-e az ukrán győzelemre fogadni a gyilkos orosz hadviselés ellen, ha mi magunk nem akarunk fegyvert ragadni? A háborús retorika nem illik ahhoz a nézőtérhez, amelyben pedig oly ékesszólóan hangzik. Ugyanis nem érvényteleníti egy olyan ellenfél kiszámíthatatlanságát, amely kész mindent egy lapra feltenni. A Nyugat dilemmája az, hogy csak úgy tudja jelezni az atomháborút is mérlegelő Putyinnak, hogy ragaszkodik az európai államhatárok sérthetlenségéhez, ha olyan önkorlátozó katonai támogatást nyújt Ukrajnának, amely nem lépi át a háborúba való belépésnek a nemzetközi jog által meghatározott vörös vonalát.

Az *önkorlátozó* katonai segítségnyújtás hűvös mérlegelését *tovább bonyolítja* azoknak a motívumoknak az értékelése, amelyek az orosz felet egy nyilvánvalóan hibás döntésre vezették. A Putyin személyére való összpontosítás olyan vad spekulációkhoz vezetett, amelyeket a vezető médiumaink ma úgy ontanak magukból, mint annak idején a szovjetológia legjobb napjaiban. A határozottan revizionista Putyinról ma uralkodó képet össze kellene vetni az érdekeinek racionális mérlegelésével. Még ha Putyin a Szovjetunió felbomlását nagy hibának tartja is, a megzavarodott látnok képe, aki az orosz ortodox egyház áldásával és a tekintélyelvű ideológus Alekszandr Dugin befolyása alatt, a Nagyorosz Birodalom fokozatos helyreállítását tekinti a politikai életművének, aligha tükrözheti a teljes igazságot. Az ilyen előrejelzésekre épül az a széles körben elterjedt feltételezés is, hogy Putyin agresszív szándékai Ukrajnán túl Grúziára és Moldovára, majd a balti NATO-tagállamok-

ra, végül pedig a Balkánon túlra is kiterjedhetnek.

Meg lehet-e „nyerni” ezt a háborút egy atomhatalom ellen?
A téveszméktől vezérelt történelmi és nosztalgikus személyiségképpel szemben ott áll a társadalmi felemelkedés életrajza és a KGB-ben kiképzett, racionálisan számító hatalomember karrierje. Putyint Ukrajna nyugatra fordulása és a fehér oroszországi politikai ellenállási mozgalom megerősítette abban, hogy a saját társadalmának egyre liberálisabb köreiben éledő politikai tiltakozást aggodalommal kell szemlélnie. Ebből a szempontból tekintve az ismétlődő agressziók inkább frusztrált válaszok arra, hogy a Nyugat nem hajlandó tárgyalni az ő geopolitikai programjáról – különösen nem a nemzetközi jogot sértő hódításainak nemzetközi elismeréséről és egy neutralizált „előtér” kialakításáról, amely Ukrajnát is magában foglalná. Az ilyen és ehhez hasonló spekulációk köre csak tovább mélyíti a bizonytalanságot egy olyan dilemmában, amely „rendkívüli óvatosságra és visszafogottságra int”. (Így szól Peter Graf Kielmansegg tanulságos elemzésének végkövetkeztetése; lásd *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2022. április 19.)

De akkor hogyan magyarázható a Scholz kancellár körül kialakult belpolitikai vita? Scholz többször is megerősítette, hogy az EU- és a NATO-partnerekkel összhangban egy Ukrajnával szolidáris politikát szeretne folytatni. A kérdések szétválasztása érdekében félreteszem a vitát arról, hogy a kiszámíthatatlan Putyinnal szemben folytatható-e az az enyhülési politika, amely a Szovjetunió végéig és még azon túl is si-

keres volt, és amelyről most hirtelen kiderült, hogy óriási hiba volt. És ugyanígy a német kormányok hibája volt, hogy a gazdasági nyomás alatt függővé tették magukat az olcsó orosz olajimporttól. A mai viták rövid emlékezetéről majd egykor a történészeknek kell ítélkezniük.

Más a helyzet azzal a vitával, amely az „új német identitási válság” sokatmondó neve alatt már most az „új korszakba való átmenet” következményeit próbálja felmérni; az új korszak eleinte a német keleti politikára és a védelmi költségvetésre vonatkozott. Mert ez a vita (amely mindenekelőtt a békeszerető szellemek meglepő konverziójának példájához kapcsolódik) állítólag előre jelzi a németek háború utáni mentalitásának történelmi változását; ezt a mentalitást a jobboldal újra és újra bírálja, és valóban elég nehezen sikerült kialakítani. E mentalitás megváltozása a dialógusra és a béke megőrzésére irányuló német politika végét is jelentené.

Az érzelmileg meghatódott külügyminiszter máris ikon lett

Ez az olvasat azokat a fiatalokat tartja szem előtt, akiket már a normatív kérdések iránti érzékenységre neveltek, akik nem rejtik el érzelmeiket, és akik a lehangosabban követelik az erősebb szerepvállalást. Azt a benyomást alakítják ki, hogy a háború teljesen új valósága kizökkentette őket a pacifista illúziókból. Így jut eszünkbe az ikonikussá vált külügyminiszterünk, aki

közvetlenül a háború kitörése után hiteles gesztusokkal és vallomások retorikával adott kifejezést mély megdöbbenésének. Nem mintha

Jürgen Habermas

nem képviselte volna a népességünkben széles körben elterjedt együttérzést és segítőkészséget; de ezen túlmenően meggyőző formát adott a győzelemre elszánt ukrán vezetés lendületes

moralizálásával való spontán azonosulásnak is. Ezzel eljutottunk annak a konfliktusnak a magjához, amelynek az egyik oldalán azok állnak, akik empatikusan és közvetlenül átveszik a szabadságáért, a jogáért és az életéért küzdő nemzet nézőpontját, a másik oldalán pedig azok állnak, akik a hidegháború tapasztalataiból egy másfajta tanulságot vontak le, és (az utcáinkon tüntetőkhez hasonlóan) egy másfajta mentalitást alakítottak ki. Az előbbieket csak a győzelem vagy vereség alternatívája mentén tudják elképzelni a háborút, az utóbbiak viszont tudják, hogy egy atomhatalom ellen egy háborút hagyományos értelemben már nem lehet „megnyerni”.

A háborúhoz való eltérő hozzáállás hátterében a népesség nemzeti, illetve posztnacionalista mentalitása áll. Ez a különbség világossá válik, ha összehasonlítjuk az ukrán lakosság csodált hősiességét és magától értetődő áldozatkészségét azzal, amit a „mi” (általánosítva nyugat-európai) lakosságunktól várnánk el hasonló helyzetben. Csodálatunkba némi meglepetés vegyül, ha a katonák és a toborzott

önkéntesek győzelem-biztosságát és töretlen bátorságát látjuk, akik zord elszántsággal védik hazájukat egy katonailag messze túlerőben lévő ellenséggel szemben. Ezzel szemben mi nyugaton hivatásos hadseregekre támaszkodunk, amelyeket azért fizetünk, hogy szükség esetén ne kelljen fegyverrel a kezünkben megvédenünk magunkat.

Még mindig tárgyalnunk kell ugyanazzal a Vlagyimir Putyinnal

Ez a *posztheroikus* mentalitás Nyugat-Európában – ha szabad általánosítanom – a 20. század második felében, az USA nukleáris védőernyője alatt tudott kialakulni. A nukleáris háború lehetséges pusztításait tekintve a politikai elit és a lakosság túlnyomó többségében kialakult az a felismerés, hogy a nemzetközi konfliktusokat *alapvetően* diplomáciai úton és szankciókkal kell megoldani. Katonai konfliktusok kirobbanása esetén pedig a háborút a lehető leggyorsabban be kell fejezni, hiszen megítélésünk szerint (tekintettel az ABC-fegyverek küszöbönálló bevetésének nehezen kiszámítható kockázatára) a klaszikus értelemben vett győzelemre vagy vereségre már nincs esély: „A háború egyetlen tanulsága a béke” – mondja Alexander Kluge. Ez az orientáció nem jelent alapvető pacifizmust, azaz a „békét mindenáron” jelszavát. A pusztítás, az emberáldozat és a civilizáció mielőbbi megszüntetésére való törekvés nem azonos azzal, hogy a szabad politikai létet fel kell áldoznunk a *puszta túlélésért*. A háborús erőszak eszközeivel szembeni szkepszis *prima facie* abban az árban találja meg a maga határát, amelyet egy autoriter

módon elfojtott élet követel – ez egy olyan létezés lenne, amelyből még a *kikényszerített normalitás* és az *önrendelkező élet* közötti ellentmondás tudata is eltűnne.

Azt, hogy egykori pacifistáink most megtérnek az „új korszakra való átmenet” jobboldali értelmezőihez, én e két egymásnak feszülő, de történelmileg nem egyidejű mentalitás konfúziójával magyarázom. Ez a csoport osztja az ukránok győzelmi bizalmát, és nagy magabiztossággal hivatkozik a megsértett nemzetközi jogra. Bucsa után pillanatok alatt elterjedt a „Putyint Hágába!” követelés. Ez általánosságban jól jelzi a nemzetközi kapcsolatokban ma alkalmazott normatív normák önállóságát, azaz a lakosság elvárásainak és humanitárius érzékenységének valódi szintjét.

Koromnál fogva nem titkolhatom el a meglepetésemet: milyen mélyen lett felszántva a kulturális önazonosságunk talaja, amelyen gyermekeink és unokáink ma élnek, amikor még a konzervatív sajtó is egy olyan nemzetközi bíróság ügyészeihez fordul, amelyet sem Oroszország, sem az USA sem ismert el. Sajnos az ilyen realitásokban feltárul a felizgatott azonosulás üresen csengő alapja, amely erkölcsileg egyre hársányabban vádolja a német visszafogottság elvét. Nem mintha a háborús bűnös Putyin nem érdemelné meg, hogy egy ilyen bíróság elé álljon; de ő még mindig vétőjoggal rendelkezik az ENSZ Biztonsági Tanácsában, és atomfegyverrel fenyegetheti ellenfeleit. A háború befejezéséről vagy legalábbis a tűzszünetről még mindig tárgyalni kell vele. Nem látom, hogy meggyőző érvekkel követelhető lenne egy olyan politika, amely a

napról napra egyre gyötrelmesebb áldozatok egyre elviselhetlenebb látványa miatt *de facto* veszélybe sodorhatná azt a jól megalapozott döntést, hogy nem veszünk részt ebben a háborúban.

A korábbi pacifisták megtérése tévedésekhez és félreértésekhez vezet

Az egyenlőtlen történelmi fejlődéssel magyarázható politikai-szellemi különbségekért a szövetségeseknek nem szabad szemrehányást tenniük; tudomásul kell őket venniük mint tényeket, és bölcsen figyelembe kell venniük a döntéseik során. De amíg ezek a perspektívát meghatározó különbségek a háttérben maradnak, addig csak az érzések zűrzavarát válthatják ki. Ilyen zűrzavart mutatott a képviselők reakciója az ukrán elnöknek a Bundestaghoz intézett videóbeszéde és az ebben elhangzott erkölcsi felszólításai nyomán: összekeveredtek az egyetértés szertelen reakciói, a másik perspektívájának megértése és a kellő önbecsülés. A háborúk felfogásában és értelmezésében meglévő, történelmileg megalapozott különbségek figyelmen kívül hagyása – mint a német államfő meghívásának visszavonása – nem csak ahhoz vezet, hogy súlyos hibákat követünk el egymással szemben. De még ennél is rosszabb, hogy ennek következtében kölcsönösen félreértjük, hogy a másik mit gondol és mit akar valójában.

Ez a felismerés a korábbi pacifisták megtérését is józanabb megvilá-

gításba helyezi. Ugyanis mind a felháborodás, mind az elborzadás és az együttérzés (ezek alkotják a rövidre zárt követelések motivációs háttérét) nem magyarázható a normatív orientációk elutasításával, amelyet az úgynevezett realisták már mindig is gúnyoltak. Hanem inkább ezeknek az elveknek a túlzottan előíró olvasatával magyarázható. Nem álltak át a realistákhoz, hanem szinte árad belőlük a realizmus: az igaz, hogy morális érzések nélkül nincsenek morális ítéletek. De az általánosított ítélet a maga részéről korrigálja is a közlőről stimulált érzések korlátozott hatókörét.

Végül is nem véletlen, hogy a „új korszakra való átmenet” képviselői olyan baloldali és liberális szerzők, akik a nagyhatalmak drasztikusan megváltozott konstellációjával szemben (és a transzatlanti bizonytalanságok árnyékában) komolyan akarják venni a következő régóta esedékes felismerést: Egy olyan Európai Unió, amely nem akarja, hogy társadalmi és politikai életmódját kívülről destabilizálják, és belülről sem akarja aláásni, csak akkor lesz politikailag cselekvőképes, ha katonailag is meg tud állni a saját lábán. Macron újraválasztásával kaptunk egy kis haladéket. De mindenekelőtt konstruktív kiutat kell találnunk a dilemmánkból. Ez a remény tükröződik annak a célnak az óvatos megfogalmazásában, hogy Ukrajna nem veszítheti el ezt a háborút.

Fordította: Weiss János